

ЗА ЕЛЕНСКАТА „ДАСКАЛОЛИВНИЦА“ И НЕЙНАТА РОЛЯ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ПРОЦЕСИ

Пламен Павлов

FOR THE „DASKALOLIVNIZA“ IN THE CITY OF ELENA AND ITS PART IN THE RENAISSANCE PROCESS

Plamen Pavlov

Abstract: *This article is dedicated to the school for teachers which is created by Ivan Momchilov in 1843. The students of the school in Elena became teachers in more than 60 cities and 40 villages all over Bulgaria. Attention is paid to the influence of her students in the revolutionary movement and also in the region where the April Rebellion began in 1876.*

Key words: *Bulgarian Revival, Elena, “Daskalolivniza”, teachers and students.*

Нашият уважаем колега проф. д.и.н. Иван Тютюнджиев е дълбоко свързан както с град Сливен, така и с Елена и Еленския край, с голямото, градско като излъчване с. Константин – родно място на неговите родители и на самия него. С това зигзазите на историята, в които е вплетено родословието на проф. Тютюнджиев, не свършват! Може би не всички знаят, но корените на неговата фамилия ни отвеждат към Осоговската планина, към границата между днешните едноутробни държави България и Македония. През годините съм имал възможност да забележа как тези особености от родовата история влияят – и емоционално, и интелектуално – върху творческото мислене на моя приятел и колега Иван... Бил съм свидетел какво е отношението на хората от Сливен, от Елена и Еленско, а и от Македония към него. Българи, макар и от отдалечени краища, го възприемат като свой, като земляк и събрат по съдба. Затова реших да посветя този малък етюд на проф. Тютюнджиев, чиято карма на изследовател на сложни исторически процеси със сигурност се дължи и на влиянието на красивия, наситен с толкова много културна памет Еленски край – едно от ярките огнища на образованието и духа, на онова, което наричаме будителство.

Поне от XVIII в. насам Елена и Еленският Балкан излъчват мощни национални импулси към цялата българска земя, както и към българските общности извън страната. Наред с конкретните имена на народни будители и революционери, именно в Елена е създадено модерно, новаторско по тип училище (т.нар. класно училище), което има невероятно въздействие върху нашата просвета, култура и национално израстване. Не много отдавна, през есента на 2013 г., се навършиха 170 години от създаването на тази модерна по тип образователна институция, останала в историята с шеговитото, но и пределно вярно определение, дадено ѝ от нейния възпитаник Петко Р. Славейков – „Даскалоливницата”, школата, подготвила стоици „даскали”, разпръснали семената на

Просвещението и националната идея по цялата българска земя. Да не забравяме, че тогава България, макар и несвободна политически, е необозримо по-голяма от скромните граници на днешната ни държава, че е достигала до Тулча на Дунавска делта, Бялото море и Охридското езеро... За съжаление, честването на забележителната сама по себе си годишнина си остана грижа най-вече на Община Елена, местните учители, музейни и читалищни дейци, ентузиаста... За кой ли път едно събитие, чиято национална значимост е несъмнена, беше игнорирано от „компетентните” национални институции. Разбира се, за подценяването на прочутата някога „Даскалоливница” своята вина има и модерната ни историческа наука, която така и не е в състояние да излезе от познатите клишета за „първенство” на едни или други обществени явления и конкретни средища, от споровете в познатия стил на т.нар. местен патриотизъм и теоретична догматика.

Израстването на образователното дело в будния възрожденски град не е случайно. Здравият български дух, пазещ спомена за средновековното българско царство, стопанският напредък и благосъстояние на малкия балкански градец са гаранция за това. Връзките с манастирите на Света гора Атонска, особено с „Хилендар” (тогава български по състава на своите монаси и национална традиция) също засилват духа на местните българи, водени по пътя за знанието и вярата от хора като даскал Ненчо още през XVIII в., следван от други известни и неизвестни личности на народни будители, сред които се открояват Стоян Граматик, Дойно Граматик и неговият син Андрей (Дечо) Робовски. Както отбелязват познавачите на историята на Елена, местната българска община има своя трайна политика за народно Просвещение. Известният възрожденски учител и обществен деец Юрдан Ненов споделя: *“Слушал съм между неволните вдовици и сиромашкини да казват: “Кърпата си от главата ще продам, само да ми се изучи детето”*.

Още през 1817 г. еленчани събират средства, а през 1820-та откриват нарочно построена училищна сграда, което е голяма рядкост в тогавашна България. Не е случайно, че един от първите ни национални водачи, мъченикът за българщината и църковната ни независимост, авторът на „Мати Болгария” Неофит Бозвели възкликва: *„Елена – село велико, с две черкви и славяноболгарско добропорядъчно училище”*. Граматиците Стоян и Дойно познават не само Псалтира и църковните книги, но и първата доктрина на българското национално пробуждане – „История славяноболгарска” на Отец Паисий Хилендарски. От 1819 г., още преди да е построено „школото”, негов стълб става Андрей Робовски. Възпитаник на Христаки Павлович в Свищов, той обновява учебната програма и методите на преподаване, привличайки над 500 ученици от Елена и околните селища. Именно даскал Андрей започва преустройството на училището през 1834 г. Тази амбициозна програма обаче е разгърната в модерен за епохата дух и осъществена от забележителния „апостол” не само на еленското, но и на общобългарското образователно дело – Иван Момчилов (31 октомври 1819 – 8 декември 1869). Учи за кратко в гръцкото училище в Търново, но

получава образование при даскал Андрей в родната Елена, като е и негов помощник. Впоследствие учи в прочутото училище на Теофинос Каирис на остров Андрос и в една от атинските гимназии. По препоръка и с подкрепата на своя бележит съгражданин Иларион Макариополски е изпратен да продължи образованието си в Одеса (1842–1843 г.).

Иван Момчилов е един от малцината тогавашни наши ерудити, човек, който поддържа връзка с тогавашните учени слависти, реформатор на просветното дело, преводач, книжовник с енциклопедични познания. Макар поради заболяване да не успява да завърши прочутата в онази епоха Духовна семинария в Одеса (учебно заведение, доближаващо се до „стандартите“ на университет), Иван Момчилов се завръща в Отечеството, натрупал солидни знания и опит. Именно той поставя началото на класното училище в Елена, прилагайки усвоените в Атина и особено в Одеса модерни педагогически виждания и високи изисквания.

“От малките и по-слабо подготвените той образува тъй нареченото взаимно училище, занятията в което повери на съгражданина си Юрдан Ненов отпърво и после на Иван Поп-Стефанов, от по-възрастните пък образува подготвително училище, в което той сам работеше, надзиравайки и упътвайки от време на време другия си помощник във взаимното училище...” Заедно с богатата и съдържателна учебна програма, застъпените в нея светски и приложни предмети, здравата дисциплина и т.н., Момчилов пръв в България въвежда биенето на училищен звънец – малката камбанка, която свиква не богомолците, а онези, които са призвани да вярват в знанието и българщината! Сърцатият учител въвежда гимнастически упражнения, „маршировка“, дежурни ученици и т.н., което му навлича подозренията на турците, че готви ... бъдещи бунтовници – ако използваме едно понятие, появило се малко по-късно, бъдещи комити! Иван Момчилов създава училищна библиотека, празник на училището (Денят на Тримата светители – 30 януари / 12 февруари), училищен химн с текст на Христодул Николов, чието название е повече от показателно – „Похвала на древните българи и Отечеството им“. През 1859 г. Момчилов организира честването на Светите братя Кирил и Методий в Елена и пише „похвална песен“ (тропар) за Първоучителите.

Оставяйки на своето място Никола Михайловски (брат на Иларион Макариополски и баща на Стоян Михайловски), Иван Момчилов създава класно училище в Горна Оряховица (1859 г.), а от 1864 г. се посвещава на трудното и отговорно поприще да пише и разпространява учебници и различни учебни помагала. Открива книжарница в Търново, обикаля градове и села като истински апостол... За прочутия учител е писано от редица съвременници, но най-интересна и основополагаща си остава книгата на неговия ученик Милан Радивоев.

Уважаван и обичан от всички, радетел на българския напредък и свобода, Иван Момчилов е имал смелостта и доблестта открито да заяви: *„Обичай Отечеството си и никога да не пожелаеш и предпочетеш друго отечество*

от своето!“ Освен че е патриотично мотивиран и адресиран към всички българи, призивът на Иван Момчилов има и конкретен адрес – гражданите на Търново и околните селища, откъдето са постъпвали голямата част от учениците на „Даскалоливницата“. Както е забелязал д-р Иван Богоров, и в онези времена редица българи избирали пътя на емиграцията и осигуреното съществуване в други държави. Примерът, даден от Богоров, е именно от Търново:

„Както търговията и обикновените занаяти не са възможни да прехранват тукашните жители, а пък индустрията я няма никаква, то от всякоя къща се намира, без изключение, по един човек по чужди места, които са отишли да търсят прехрана, и мнозина от тях не се връщат веке...“ Преодоляването на тази негативна тенденция според наблюдателния доктор е в ръцете на местните предприемачи и интелигенцията. За съжаление, и през XXI в. призивът на Иван Момчилов си остава актуален.

За възпитаниците си, един от които е Иван Попхристов Кършовски, „школото“ в Елена, начело с Иван Момчилов, е „висше“ училище! Може да се спори за конкретната типология на „Даскалоливницата“, но тя би могла да бъде възприемана като първия национален педагогически институт или лицей. В нейната програма и организацията на учебния процес, възпитателната работа и т.н. Иван Момчилов прилага наученото най-вече в Одеската семинария. И това надали ще бъде пресилено – през 1843 г. не е имало българско министерство на просветата, независима българска църква, въобще – каквато и да било институция, която да определя учебни стандарти. Така или иначе, славата и авторитетът на това модерно за времето си, светско като приоритет образователно средище води към Елена млади българи от близки и далечни краища. Сред тях са Петко Рачев Славейков и Стоян Михайловски (заедно с много други творби, автор и на нашия втори национален или „всеучилищен химн“ с недостижимия призив „Върви, народе възродени!“), Никола Козлев (автор на популярната някога поема за хайдут Сидер), Драган Цанков (общественик, политик, министър-председател), д-р Иван Касабов (лидерът на Тайния български централен революционен комитет, прототипът на БРЦК), Никола Живков (авторът на текста на първия ни държавен химн „Шуми Марица“), неговият брат Георги Живков (революционер, политик, министър, председател на Народното събрание), Иван Кършовски (революционер, съратник на Васил Левски), Сава Катрафилов (учител, свещеник, участник в Ботевата чета), Стефан Бобчев (учен и общественик) и много други известни възрожденски будители, борци за нашата свобода, „строители“ на модерна България. Сред тях са сочени имената и на емблематичните възрожденски дейци Добри Войников и Добри Чинтулов, макар и за кратко ученици в Еленското училище. Факт е, че 118 от известните ни днес възпитаници на „Даскалоливницата“ пренасят факела на знанието и българската идея, а после и знаменитите учебници на Иван Момчилов из цялата българска земя, както и сред българите във Влашко и Цариград. Завършилите училището младежи стават учители в 65 големи и малки градове, както и в 58 села, вкл. Враня, Дойран, Одрин, Тулча, Плоещ...

Забележителна роля на „Даскалоливницата” в Елена не се изчерпва с просветното движение, борбата за независима църква и културния подем на българското възрожденско общество. Вглеждайки се в биографиите на някои от най-видните ѝ възпитаници, трябва да се съгласим, че полученото в Елена национално възпитание има своето място в развитието на революционното движение. Примерите с Иван Касабов, Иван Попхристов Кършовски, Никола и Георги Живкови, поп Сава Катрафилов, Юрдан Ненов и други еленски възпитаници са повече от показателни. Към тях бихме прибавили и някои по-малко известни свидетелства за влиянието и участието на завършили в Елена „даскали” в революционните процеси.

Силното еленско излъчване във възрожденския Пазарджик е добре познато на специалистите. То е олицетворявано от Никифор поп Константинов (1824–1881), поканен със специално писмо до Еленската община от първенците на пробуждащия се за българщината тракийски град през 1845 г. Идването на Никифор поп Константинов води до истинска културно-образователна, но и дълбоко национална по тип „революция” в Пазарджик. Нещо повече, до „еленска” вълна в Тракия, която на свой ред напоява почвата за комитетската мрежа на Васил Левски и Априлското въстание. В своя фундаментален труд проф. Иван Батаклиев се спира много подробно на този еленски феномен в града край Марица: „Никифор поп Константинов се явява в най-критичния момент на Възраждането в Пазарджик и изпъква като най-активен и самоотвержен борец против гърцизма ... [...] Той внася най-широк размах на дейност и реформи в училището, които са равностойни на цяла революция и няма учител по това време с по-големи заслуги в това отношение ... [...] Неговият авторитет на голям учител, учил и в Русия, необикновено повлиял за събирането на много ученици. Общината се принудила да му потърси помощници, за каквито се обърнала пак към град Елена. Бил повикан Юрдан Ненов...”

За Ю. Ненов ще разкажем накратко малко по-нататък, но след него през 1846 г. в Пазарджик пристигат още двама еленски учители – Георги Райков Даскала, преди това няколко години учител в Казанлък, и Михаил П. Куманов. Българският патриотичен дух и общото равнище на просветата и културата на свой ред водят до подем в църковно-национална борба, а почти паралелно с нея – и до подем в политическото израстване на българското общество, следователно и до подем на борбата за национално освобождение. На тази основа в Пазарджик още към 1866 г. вероятно е съществувала група от съмишленици от типа на т.нар. революционни кръжоци. В своите спомени Никола Еничарев разказва за своя среща „... с учителите Юрдан Ненов и Никола Шишеджиев, книжаря Балсамаджиев, Костантин Псалта, Илия Икономов, който бе заменил учителството с търговия, и други...”

Както виждаме, на преден план е известният през онези години Юрдан Ненов (1825–1903). Само няколко думи за бележития учител, правнук на легендарния даскал Ненчо, дошъл в Елена от котленското село Тича. Ненов, възпитаник на Иван Момчилов, отначало работи в с. Буйновци, после в Пазарджик

(от 1845 до 1874 г., с прекъсвания), Панагюрище (1851–1855), Сопот (1855–1861), Чирпан (1861–1863), Хасково (1869–1871, 1874–1876), Белово (1876 г.). Негови ученици са Иван Вазов, Нешо Бончев, Константин Величков, Марин Дринов... Авторитетният народен учител е арестуван, влачен по турските затвори и заточен заради участието си в Априлското въстание. Подобно на други свои събратя, тръгнаха от „Даскалоливница“, Ю. Ненов е автор на преводи, учебници, автобиография и спомени за възрожденския подем на Пазарджик.

Няколко думи и за друг ранен „прото-комитет“, свързан отново с възпитаници на „Даскалоливницата“. Този път пътеките на историята ни водят към Девня. При това тези мемоарни свидетелства, макар и противоречиви, имат отношение към живота и дейността на Васил Левски. В тях обаче, както ще се убедим, се съдържа поне „зрънце“ достоверна историческа информация. През 1912 г. старият свещеник поп Петър е разказвал следното:

„Доста време съм обикалял с Дякона Левски. През 1866 година, след като бяхме из разни села из Южна България, решихме да минем в Северна и да разгледаме някои български училища в големите села. За център на нашата дейност избрахме голямото българско село Девня. Там имаше ново училище с голяма библиотека. Селяните ни препоръчаха да се срещнем с учителите Димитър Димов и Иван Митев и свещеника Константин Кумански, братовчед на Иларион Макариополски. Вечеряхме и преспяхме в къщата на Димчо Монеv Танев. След вечерята с местни жители и учители обсъждахме въпроса за създаване на революционен комитет...”

Разбира се, през 1866 г. Левски е още далече от идеята за „мрежа“ от вътрешни или „частни“ революционни комитети. От друга страна, при мемоарните източници смесването на събития от различно време, особено когато става дума за сравнително кратък период, е обичайно явление. Струва си да отбележим обаче, че свещеник Константин Кумански и Димитър Димов, учител в Девня от 1857 до 1877 г., са възпитаници „Даскалоливницата“ в Елена. Еленският почерк личи при създаването на библиотека в девненското училище, а и в цялостната дейност на споменатите днес почти напълно забравени възрожденци. Трябва да се отбележи и още нещо – съмишлениците с революционни нагласи в Девня несъмнено са били в тясна връзка със съществуващите по същото време революционни кръжоци във Варна и Провадия

Нека се върнем отново към смисъла на оригиналното и, както бихме казали днес, неформално име „Даскалоливница“. Наистина, „Даскалоливницата“ е мястото, където се „леят“ не просто ученици, а „даскали“ (учители) – така, както се леят свещи, които разпръскват тъмнината, които носят светлина и хармония. Създавайки тази нова дума, може би интуитивно големият народен поет Петко Р. Славейков е доловил и нещо друго – глаголят „лея“ е най-точният и въздействащият в този и в други нестандартни случаи! Защото се леят не само свещи, но и камбани, които носят гласа на Бога и вярата, както, разбира се, се леят и ... куршуми! Цяла гама от послания в духа на възрожденската епоха можем да открием в тази колоритна, но и магическа дума!